

ТОВМА МЕЦОПЕЦИ. История Тимурленга и его преемников. Перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии К. С. Тер-Давтян. Ереван, Изд. «Наирн», 2005, 155 с.

ԹՈՎՄԱ ՄԵՇՈՓԵՑԻ. Պատմություն Լանկ-Թամուրայ եւ յաջորդաց իւրոց, թարգմանությունը գրաբարից, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Բ. Ս. Տեր-Դավթյան. Երևան, «Նաիրի» հրատ., 2005, 155 էջ:

Միջնադարյան հայ պատմագրությունն ունի ոչ միայն նեղ հայագիտական արժեք, այլև միջազգային որոշակի նշանակություն: Այդ է վկայում ֆրանսիացի հայագետների այն ջերմ վերաբերմունքը, որի շնորհիվ արդեն XIX դարում՝ սկսած առաջին նշանավոր ֆրանսիացի հայագետից՝ Մեն-Մարտենից, հայ պատմիչների երկերի բնագրերը սկսում են թարգմանվել ֆրանսերեն: Այդ խնդրում հատկապես մեծազույն ծառայություններ ունեն Վիկտոր Լանգլուան, Մարի Ֆելիսիտե Բրոսսեն, Էդուարդ Դյուլոտրիեն, Բելգիացի Ֆելիքս Ներ և ուրիշները: Նոր ժամանակներում բազմիցս այլ լեզուներով է թարգմանվել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»: Այն ֆրանսերեն թարգմանել է Ժան-Պիեռ Մահեն, իսկ անգլերեն՝ Ռոբերտ Թոմսոնը:

Հայ պատմիչները ռուսերեն են թարգմանվել դեռևս XIX դարից սկսած: Այդ հարցում մեծ ծառայություններ ունեն Մկրտիչ Էմինը և Քերովրե Պատկանյանը: Հայ պատմիչների միջազգայնացման գործում այսօր Հայաստանում տարվում են որոշակի աշխատանքներ: Նրանց մի մասի նորացված ռուսերեն թարգմանությունները դրա առհավատյան են: 2005 թ. դեկտեմբերին լույս է տեսել Թովմա Մեծոփեցու «Պատմություն Լանկ-Թամուրայ եւ յաջորդաց իւրոց» երկը, որը գրաբարից ռուսերեն է թարգմանել Քնարիկ Տեր-Դավթյանը՝ աշխատասիրությանը կցելով համապատասխան ծանոթագրություններ և առաջաբան: Առաջաբանում թարգմանիչը ներկայացնում է, թե ովքեր են զբաղվել Թովմա Մեծոփեցու երկով, ինչ լեզուներով է այն թարգմանվել, բանասիրական ու գրականագիտական ինչ մեկնությունների է ենթարկվել: Առաջաբանը ներկայացնում է մի ուշագրավ փաստ. 1998-ին Աշխաբադում Թուրքմենստանի Չեռագրերի ազգային ինստիտուտը Մաշտոցի անվան Մատենադարանի հետ համատեղ հրատարակել է ժողովածու՝ նվիրված թուրքմենական հին պետություններին (ԽՈՐՈՒՄՏՎԱԳ, ԸՍ-ԽՏՎԱԳ): Այդ ժողովածուի մեջ զետեղվել են հատվածներ Թովմա Մեծոփեցու երկից: Ժողովածուն կազմել, առաջաբանը և ծանոթագրությունները գրել է պատմաբան, Մատենադարանի փոխտնօրեն Վարդան Գրիգորյանը, թարգմանությունը գրաբարից կատարել են Քնարիկ Տեր-Դավթյանը և Հիրիկ Անտոնյանը, ժողովածուի խմբագիրներն են ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Սեն Արևատյանը ու Աննակուրբան

¹ Sté u S a i n t - M a r t i n. Mémoires historique et géographique sur l'Arménie. T. 1, Paris, 1818, t. 2, 1819. V i c t o r L a n g - l o i s. Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie. T. I, 1867, T. II, 1869; M. B r o s s e t. Notice sur l'historien arménien Thoma Ardzrouni, X^es, SPb, 1862; Histoire de la Siouni par Stépannos Orbélian, t. I SPb, 1864; Notice sur l'historien arménien Mkhitar d'Airivank, B.Ac., t. VI, 1863; Etudes sur l'historien arménien Mkhitar d'Airivank, XIIIes., I et II p., de la creation du monde au commencement de l'ère chrétienne, III partie, jusqu'en 1289 après J.C., B.Ac., t. VIII, 1865; Avril, Edutes sur l'historien arménien Oukhtané, X^es., SPb, 1868; Deux historien Arméniens Kiracos de Gantzag, XIII s., Histoire d'Arménie, Oukhtané de Ourha, X s., Histoire en trois parties, SPb, 1870; Collection des historiens Arméniens, t. I SPb, 1974, t. II, SPb, 1876; E d. D u l a u r i e r. Bibliothèque historique Arménienne ou Choix des principaux historiens Arméniens traduits en Français. Paris, Londres, 1859; F. N é v e. Etude sur Thomas Medzoph et sur son histoire de l'Arménie au 15-em s. Louvain, 1855.

Աշիրովը: 1999-ին Թովմա Մեծոփեցու պատմության քննական բնագիրը, որը տարիներ առաջ պատրաստել էր ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանը, լույս է տեսել Երևանում: Այդ քննահամեմատական բնագիրը աչքի է ընկնում, ըստ առաջաբանի հեղինակի, գիտական բարեխոհություններով: Բնագիրը ներկայացնում է, որ 1860-ին Փարիզում լույս տեսած գրաբարյան բնագիրը ունի լուրջ թերություններ: Բնագիրը ներկայացնում է վերոհիշյալ գրքում Ս. Տեր-Գրիգորյանի կատարած թարգմանական սխալները, որոնք, հավանաբար, գրաբար լեզուն լավ չտիրապետելուց են առաջացել: Այսպես, օրինակ՝ «Отравил своего тестя ишхана Пешгена – в тексте: Դեղ մահու ետ իշխանին Պէշգենի (ЛХ, 203-204)» В переводе Тер-Григоряна: дал страну ишхану Пеггину (с. 82)» (էջ 132) կամ «Богатых – в тексте: մեծամեծան (ЛХ, 154), мецамец – имущий, богатый, вельможа. У Тер-Григоряна – взрослый (с.75)» (էջ 129): Թարգմանության հեղինակն առաջաբանում նշում է Արշակ Մադոյանի Թովմա Մեծոփեցու երկի աշխարհաբար թարգմանության մասին (2003 թ.), ինչպես նաև նշում, թե այդ երկը որպես XV դարի հայ միջնադարյան արձակի եզակի նմուշ է գնահատված Հենրիկ Բախչինյանի՝ 2004-ին լույս տեսած «XV դարի հայ գրականությունը», հետազոտության մեջ: Առաջաբանում հիշատակում կա նաև բելգիացի հայագետ Ֆելիքս Նևի կատարած՝ Թ. Մեծոփեցու երկի ֆրանսերեն թարգմանության մասին:

Ք. Տեր-Դավթյանը մանրամասներ է հաղորդում 1957-ին լույս տեսած Թովմա Մեծոփեցու պատմության աղբյուրներին թարգմանության վերաբերյալ, որը խիստ պակասավոր է, և նրանում խաթարված է հայերեն բնագրի ամբողջական պատկերը: Զարմանալի չէ, որ աղբյուրներն թարգ-

մանության մեջ կրճատվել են հատկապես այն հատվածները, որոնք վերաբերում էին Հայաստանի պատմական անցյալին, հատկապես հայոց եկեղեցուն ու նախարարական տներին, Հայաստանի վանական դպրոցներին ու կրթամշակութային օջախներին: Ամբողջովին դուրս են թողնված Թովմա Մեծոփեցու երկի այն հատվածները, որոնք ներկայացնում են Հայաստանի հոգևոր կյանքի լուսավոր դեմքերին, նշանավոր գիտնականներին ու մանկավարժներին՝ Հովհան Որոտնեցուն, Գրիգոր Տաթևացուն, Գրիգոր Խլաթեցուն և այլոց, ինչպես նաև Տաթևի համալսարանին, Մեծոփի և Ապրակունիսի բարգավաճ դպրոցներին: Բնականաբար, այս բացթողումների հետ Թովմա Մեծոփեցու երկից դուրս են մնացել Հայաստանի համար բախտորոշ պատմական իրադարձությունները, որոնց հետևանքով մեծ կորուստներ ու զրկանքներ են կրել երկրի հայ բնակիչները:

Ք. Տեր-Դավթյանը մեծ վաստակ ունի գրաբար բնագրերի ռուսերեն թարգմանությունների գործում: Հատկապես հաջողությամբ թարգմանել է հայ միջնադարի հին ու նոր շրջանի սրբախոսությունը ներկայացնող վկայաբանություններն ու վարքերը: Նրան քաջաձանթ է Թովմա Մեծոփեցու վարքը և նրա ապրած ժամանակաշրջանը. առաջաբանում բանասերը ներկայացնում է Թովմա Մեծոփեցու կենսագրությունը: Թովմա Մեծոփեցուն բացառիկ փաստեր է հաղորդում Տաթևի համալսարանի և Գրիգոր Տաթևացու մասին, որին աշակերտելու բախտավորություն է ունեցել: Շեշտվում է հատկապես Թովմա Մեծոփեցու գործուն մասնակցությունը 1441-ին կաթողիկոսական աթոռը Կիլիկիայից վերստին Մեծ Հայք՝ Էջմիածին, վերադարձնելու գործում: Առաջաբանում խոսում մեջբերումներ կան պատմիչի երկի այն հատվածներից, որոնք ունեն ինքնակենսագրական բնույթ կամ տպավորիչ ու անսպասելի ներկայացնում են ականատեսի պատումն իր ապրած ժամանակի վերաբերյալ:

Ք. Տեր-Դավթյանը գրքին կցել է շահեկան ծանոթագրություններ, որոնք բանա-

սիրական հարստություն են ներկայացնում: Լիմ կղզու մասին խոսելիս ներկայացնում է Լիմի վանական միաբանության դերը, կարևոր գրչության կենտրոն լինելը: Միայն Մաշտոցի անվան Մատենադարանում այժմ պահվում են Լիմ անապատից բերված 306 ձեռագիր մատյաններ: Ծանոթագրությունները մանրամասն են և ուսուցողական: Նեո անվան համար ընդունում է Ներոն կայսեր անունից առաջացած լինելու՝ նախորդ բանասերների տեսակետը, մեկնում է Գրիգոր Տաթևացու աշխատությունների իմաստները, արտաքին և նուրբ գրոց միջնադարյան ընկալումները, Աղվանքի պետությանը Մեծ Հայքի Ուտիք և Արցախ նահանգների միացվելը Սասանյանների կողմից՝ մարզպանություն հիմնելու նպատակով, ներկայացվում է Վան քաղաքի ուրարտական անցյալը՝ մինչև 1915 թ. ազգակործան եղեռնի ժամանակ հայերի դիմադրությունն ու հերոսամարտերը, տրվում են Թովմա Մեծոփեցու երկում եղած պատմական դեմքերի և աշխարհագրական վայրերի համառոտ

բնութագրականները և այլն: Գրքի վերջում (էջ 134-137) դրված է բացատրական բառարան, որը թարգմանիչն իրավամբ կոչել է «Глоссарий» և ոչ թե «Словарь», այսինքն՝ հին բառերի բառարան: Նրանում բացատրվում են Թովմա Մեծոփեցու երկում եղած աղա, ագատ, ամիր կամ էմիր, արևորդի, բեկ կամ բեյ, գանձ, դահեկան, դանիշման, կյուղապատ, մուֆտի, փաղիշահ, ռաբունապետ, սուֆի, տաղ, խան, խանում, խոջա և այլ բառերի իմաստները:

Գիրքն ունի օգտագործված գրականության ցանկ, անվանացանկ, աշխարհագրական տեղանունների և ազգագրական անվանումների ուղեցույցեր:

Հարկ է երախտագիտության խոսք ուղղել Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդ սրբազնագույն և վեհափառ Ամենայն հայոց կաթողիկոսին՝ գրքի հրատարակչությունը հովանավորելու և գովեստի խոսք ասել «Նաիրի» հրատարակչությանը՝ հայագիտական նման ձեռնարկներ իրականացնելու համար:

ԱՆԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ